

УДК 338.262.7

Шепетько Р.І.

*аспірант кафедри управління національним господарством
Національної академії державного управління при Президентові України***ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
У КОНТЕКСТІ НЕОІНДУСТРІАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ**

У статті проаналізовано основні державні програми економічного розвитку та структурної перебудови у контексті проведення неоіндустріальних реформ. Проводиться пошук та з'ясування основних причин низької ефективності згаданих програм у минулому. Визначаються основні цілі та пріоритети технологічної перебудови промисловості.

Ключові слова: державна цільова програма, неоіндустріалізація, державна програма економічного і соціального розвитку, структурна перебудова, технологічна модернізація.

Шепетько Р.И. ПРОБЛЕМЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ НЕОИНДУСТРИАЛЬНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

В статье анализируются основные государственные программы экономического развития и структурной перестройки в контексте реализации неоиндустриальных реформ. Проводится поиск и выяснения основных причин низкой эффективности упомянутых программ в прошлом. Определяются основные цели и приоритеты технологической перестройки промышленности.

Ключевые слова: государственная целевая программа, неоиндустриализация, государственная программа экономического и социального развития, структурная перестройка, технологическая модернизация.

Shepetko R.I. STRATEGIC PLANNING ISSUES OF THE UKRAINIAN ECONOMY IN THE CONTEXT OF NEO-INDUSTRIAL TRANSFORMATION

In this article the author investigates the main state programs of the economic development in the context of neo-industrial reforms. A search and clarification of the main reasons for the low efficiency of these programs in the past. The basic objectives and priorities technological restructuring of the national industry.

Keywords: state target program, neo-industrialization, state program of economic and social development, structural rebuilding, technological modernization.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що неоіндустріалізація національної економіки є необхідним, але тривалим і затратним процесом, пов'язаним із перерозподілом фінансових, матеріальних і трудових ресурсів, який потребує державної участі. Одним з дієвих механізмів урядового впливу на згадані процеси модернізації є розробка довго-, середньо- та короткострокових програм економічного розвитку та структурної перебудови економіки України.

Одними із перших державних програм промислової модернізації були радянські п'ятирічки, у США такі програми набули широкого застосування в часи Великої депресії 1929–1933 рр. Також загальновідомими є японські державні програми розвитку другої половини ХХ ст. А з 1970 х рр. У промислових розвинутих країнах державне програмування стало проводитись на постійній основі. Основною метою програмування стало узгодження пріоритетних цілей і завдань держави з наявними фінансовими, матеріальними і трудовими ресурсами. Сьогодні майже у кожній країні розробляються державні програми та стратегії.

В історії незалежної України практика реалізації державних програм була вкрай неефективною та фактично дискредитувала себе як форма державного управління. Причина полягала у нерозумінні усіма виконавцями стратегічної мети та завдань, заради яких така програма створювалась, а також відсутності чітких пріоритетів і критеріїв відбору програмних цілей. Через це програми часто були зорієнтовані на вирішення другорядних, а не головних державних проблем. Безсистемність програмного планування спричинила появу великої кількості різноманітних програм, що охоплювали всі напрямки економічної діяльності та стосувались усіх галузей промисловості. Це призвело до надлишкових витрат на розробку та затвердження програм, більшість з яких через брак

фінансування не були реалізовані. Ще одним наслідком стало розпорошення, а не концентрація обмежених державних ресурсів, створення ефекту видимості активної діяльності. Програми неоіндустріальної перебудови економіки України останніх років характеризувались декларативністю, надмірним спектром запланованих заходів на фоні недостатнього фінансування, заангажованістю та лобіюванням своїх інтересів окремими бізнес-групами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам програмного планування і розроблення державних стратегій розвитку присвячено багато наукових праць. Вважаємо за доцільне виділити публікації відомих вітчизняних науковців, зокрема В.М. Гейця [1], Ю.В. Кіндзерського [2], В.І. Кононенка і Л.М. Шабліста [4], Я.А. Жаліла [14], С.О. Біла [8] та інших.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, незважаючи на доволі детальний аналіз та значну кількість публікацій з окресленого питання, ще залишається недостатньо дослідженою сфера державного програмування в контексті проведення неоіндустріальних перетворень та технологічної модернізації. Потребують подальшого вивчення причини неприйняття значної кількості проектів програм та невдачі під час їх виконання.

Метою статті є історичний аналіз національних стратегій та загальнодержавних програм з погляду неоіндустріальної модернізації економіки України. А також з'ясування основних причин низької ефективності згаданих програм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною нормативно-правовою базою більшості розвинутих країн є економічна доктрина, яка визначає напрями довгострокової стратегії розвитку країни, а також закони, що регулюють інвестиційну, цінову,

бюджетну, грошово-кредитну політику та створюють необхідне інституційне середовище для реалізації згаданої доктрини. В Україні вже тривалий час ведеться пошук власної моделі неоіндустріально-економічного розвитку, але поки що безрезультатно. Про це свідчить велика кількість розроблених проєктів програм і концепцій, які з різних причин не були затвердженими.

На думку команди науковців Національного інституту стратегічних досліджень під керівництвом Я.А. Жаліла: «Суттєвою проблемою в реалізації структурних перетворень є те, що в Україні відсутня цілісна система стратегічного планування соціально-економічного розвитку» [14, с. 60]. Так, в Україні діють закони України (далі ЗУ) «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» № 1602 III від 03.03.2000 р. та «Про державні цільові програми» № 1621 IV від 18.03.2004 р., які визначають повноваження учасників програмного процесу. Але відсутність у законних детальній методиці розроблення програм, створює необхідність у схваленні додаткових підзаконних актів у вигляді постанови Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) № 621 від 26.04.2003 р. «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проєкту державного бюджету» та № 106 від 31.01.2007 р. «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм». Проєкт закону «Про державне стратегічне планування» № 9407 від 03.11.2011 р., який мав би визначати правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи стратегічного планування, так і не був прийнятий Верховною Радою України (далі – ВРУ).

Відсутність цілісності та системності у правовому полі призвели до появи надмірної кількості державних програм, які не були узгоджені із стратегічними державними пріоритетами та між собою. Дуже часто виконання однієї програми перекреслювало досягнення попередньої, положення програми були декларативними, повноваження виконавців дублювались тощо. Це неодноразово призводило до необхідності вдосконалення [10], оптимізації [11], а також до скорочення кількості та укрупнення державних програм [12].

Однією з найперших спроб створити довгострокову стратегію неоіндустріалізації національної промисловості був проєкт *Програми структурної перебудови економіки України (концептуальний варіант)* (1995–1996 рр.). Але він існував тільки на рівні концепції, обговорення щодо його деталей обмежувалось структурами КМУ та ВРУ. Концепція була відхилена постановою ВРУ № 248/96 ВР від 18.06.1996 р. з дорученням доопрацювати, з урахуванням необхідності розвитку внутрішнього ринку та забезпечення зростання конкурентоздатності української продукції на світових ринках.

Другою спробою модернізації промисловості був проєкт *Програми структурної перебудови економіки України на середньостроковий період 1999–2003 рр.*, який було взято за основу на засіданні КМУ протокол № 7 від 02.02.1999 р. Пріоритетними цілями цього документа були: а) підвищення конкурентоспроможності виробництва, збільшення експортного потенціалу держави; б) освоєння нових конкурентоспроможних товарів народного споживання; в) реалізація енергозберігаючої моделі розвитку економіки; г) технологічне оновлення виробництва та реструктуризація підприємств. В цілому документ нагадував попередній проєкт, але його особливістю було те, що уперше проголошувався іннова-

ційний тип розвитку країни з одночасним підвищенням регулюючої ролі держави [5].

Хоча стратегічними пріоритетами проголошувалось технологічне оновлення виробництва і освоєння нових конкурентоспроможних товарів, значна кількість державних інвестицій спрямовувалась у паливну промисловість (майже 29% від усіх капіталовкладень). Цей факт свідчить про значну розбіжність між проголошеними та реальними цілями згаданої концепції.

Серед інших недоліків програми були такі: надмірне очікування іноземних інвестицій та державного фінансування; недостатня увага приділялась розвитку галузей 5 го і 6 го технологічних укладів, а також проєктам легкої та харчової промисловості. Про ці та інші недоліки вказував В.М. Геєць у відповідній записці КМУ «Зауваження та пропозиції до проєкту Програми структурної перебудови економіки України на середньостроковий період 1999–2003 роки». Зокрема, він повідомляв що «...стратегія структурної перебудови згідно із запропонованим проєктом Програми не є такою, що зорієнтована на її покращення, а навпаки, – у разі її використання відбудеться погіршення ситуації». У зв'язку зі значними зауваженнями, вказана програма так і не була затверджена.

Наступним документом стала *Концепція державної промислової політики України*, що була схвалена постановою КМУ № 272 від 29.02.1996 р. Особливістю цієї концепції є те, що вона повинна була стати основою при розробленні усіх інших програм органів державної влади в галузі реформування і розвитку реального сектору економіки. Мета концепції полягала у призупиненні спаду виробництва та забезпеченні неоіндустріальної модернізації промисловості України. До стратегічних цілей належали такі: зниження ресурсоемності промислового виробництва та конверсія військово-промислового комплексу, реструктуризація великих підприємств та сприяння створенню промислово-фінансових груп. В документі також значилося, що проведення структурної та неоіндустріальної модернізації повинно здійснюватись із максимальною орієнтацією на власні можливості. Таке небажання керівництва країни залучати кошти іноземних інвесторів можна пояснити тим, що основні промислово-фінансові групи країни перебували на початковому етапі створення і не були зацікавлені допускати іноземців в процеси кулуарної приватизації державних підприємств. Розроблення програми залишилось на рівні схвалення концепції.

Особливістю *Програми структурної перебудови економіки України на середньостроковий період 2001–2004 роки* на відміну від більшості соціально-економічних стратегій було те, що вона передбачала удосконалення ринкових механізмів господарювання та розширення сфери дії товарно-грошових відносин. Проведення структурної перебудови передбачалось не за галузевим підходом, а шляхом вирішення пріоритетних завдань. До таких пріоритетів належали:

а) підвищення конкурентоспроможності національної економіки, що передбачало стимулювання попиту на внутрішньому ринку;

б) реалізація енергозберігаючої моделі розвитку економіки, зокрема «ступінове зменшення в галузевій структурі виробництва частки паливоємних галузей – електроенергетики і чорної металургії, перефільювання або закриття енергообтяжливих та енергозбиткових підприємств і виробництв, що не мають перспектив для реалізації енергозберігаючих технологій» [6, с. 18]. На нашу думку, вказана мета

була формальною і декларативною, оскільки очікувані результати від реалізації програми передбачали «приріст потужностей...» та «створення в Україні власного ядерно-паливного циклу» [6, додаток 2]. Про інноваційні заходи та проекти щодо енергозбереження у програмі майже не згадується.

Високий рівень декларативності програми, оскільки поставлені в ній завдання не узгоджувались з наявними для її реалізації ресурсами, відсутність обговорення основних її положень в широких колах науковців, а також інші недоліки, унеможливили затвердження цієї програми. Тому вона так і залишилась у вигляді проекту.

У Посланні Президента України до ВРУ № 0001100 02 від 30.04.2002 р. «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» головними пріоритетами визначено: інституційні реформи, забезпечення економічного зростання на основі структурно-інноваційних зрушень та утвердження механізмів соціально-ринкової економіки. Найвразливішим місцем української економіки згідно з документом є «структура промислового комплексу», оскільки «з 1991 до 2000 р. частка паливно-сировинних галузей зросла із 17,3% до 59,2%, або в 3,42 рази, тоді як питома вага машинобудування та металобробки зменшилася майже вдвічі – з 26,3% до 13,2%».

Стратегічна мета цієї програми: «створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво промислового комплексу... та утвердження України як високотехнологічної держави» – досягнута не була, а замість неоіндустріалізації отримали технологічну деградацію. На думку Ю.В. Кіндзерського, «згадана програма виявилася декларативною... за більшістю поставлених завдань, оскільки останні ніяким чином не були підкріплені конкретними практичними заходами та механізмами їх реалізації. Ті заходи, що були затверджені, мали фрагментарний характер і... малоузгоджувались із поставленими завданнями» [9]. Темпи зростання інвестицій повинні були перевищувати зростання доходів населення. Але насправді ситуація була протилежна, згідно зі статистичними даними за 2002 р., темпи зростання доходів становили 18%, а інвестицій – лише 8,9% [3, с. 123].

Указом Президента України № 102/2003 від 12.02.2003 був прийнятий оновлений варіант *Концепції державної промислової політики*. У цьому документі на відміну від попереднього визначено інноваційний шлях розвитку промисловості, підтримку наукоємних виробництв, випереджальний розвиток ресурсозберігаючих та соціально орієнтованих виробництв. Джерелами фінансування, окрім державних та власних коштів підприємств, були визначені іноземні інвестиції.

Основними пріоритетами «Програми структурної перебудови економіки України на період до 2015 року» є підвищення структурної ефективності економіки, розвиток конкурентного середовища та прискорення інноваційного розвитку. Автори програми не стали розпорощуватись на досягнення багатьох цілей, а сконцентрували свою увагу на проведенні неоіндустріалізації промисловості, «пропорції якої відіграють ключову роль в активізації відтворювальних процесів та визначають ринкову спрямованість і конкурентоспроможність економіки» [7, с. 3]. Перший розділ програми містив порівняльний аналіз основних показників економічного розвитку розвинених країн та України, що дозволяло виявити основні диспропорції та недоліки сучасної структури економіки.

У *Державній програмі розвитку промисло-*

вості на 2003–2011 роки, що була схвалена постановою КМУ № 1174 від 28.07.2003 р., увесь процес неоіндустріалізації промисловості було розбито на три періоди, основними завданнями яких було: 1) створення сприятливого інституційного середовища для модернізації; 2) формування ефективної структури промисловості з підвищенням питомої ваги галузей з високою часткою додаткової вартості та реалізація інноваційної моделі розвитку промисловості; 3) формування технологічних кластерів у наукоємних і високотехнологічних галузях, широке запровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій, комплексна автоматизація промисловості.

У *Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 роки «Шляхом європейської інтеграції»*, схвалена Указом Президента України № 493/2004 від 28.04.2004 р., визначені такі програмні цілі: а) подолання ресурсовитратного характеру виробництва; б) формування інноваційної моделі розвитку; в) стимулювання розвитку наукоємних і високотехнологічних галузей; г) впровадження ресурсо- й енергозберігаючих технологій; д) формування ефективного внутрішнього ринку, зокрема високих технологій. Згідно зі стратегією щорічні темпи зростання ВВП України передбачались не нижче ніж 6–7%, що дозволило би наздогнати в обсягах ВВП на одну особу провідні країни світу. Процес реалізації стратегії поділявся на три етапи. Основне завдання першого етапу (2004–2005 рр.) полягало у формуванні інституційних, фінансових та організаційних передумов для здійснення неоіндустріалізації. У другому етапі (2006–2009 рр.) передбачалось провести технологічну модернізацію підприємств, особливо галузей обробної промисловості, сформувати в Україні інноваційну модель розвитку та провести соціальну переорієнтацію економіки. Третій етап (2010–2015 рр.) повинен був стати періодом закріплення досягнутих результатів при щорічному зростанні реального ВВП – до 6%, доходів населення – до 6%, інвестицій в основний капітал – до 11,7% та рівня інфляції – 3–4% за рік.

Концепція проекту *Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року*, схвалена розпорядженням КМУ № 947 р. від 09.07.2008 р., передбачає структурно-інноваційне удосконалення виробництва, посилення соціальної спрямованості промислової політики, запровадження ресурсо- та природозберігаючих технологій, розвиток технологій водневої енергетики, виробництва моторного палива з рослинної сировини, а також введення в експлуатацію відновлюваних джерел енергії.

Ще одним документом, який передбачав підвищення ефективності споживання енергопродуктів, стала *«Енергетична стратегія України на період до 2030 року»*, схвалена за № 145 від 15.03.2006 р., але через невиконання основних її положень була оновлена розпорядженням КМУ № 1071 від 24.07.2013 р. Серед основних цілей стратегії зазначено про: лібералізацію ринків енергоресурсів, модернізацію енергетичної галузі, ремонт діючих та спорудження нових енергоблоків, технологічне оновлення та приватизація вугільної галузі, а також про реструктуризацію нафтогазового комплексу.

У *Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»* основну увагу зосереджено не на розвитку високотехнологічних чи інноваційних галузей, а на модернізації вугільної промисловості та паливно-енергетичного комплексу (енергетика, нафтогазова промисловість), розвитку

транспортної інфраструктури був пов'язаний із проведенням в Україні Чемпіонату Європи з футболу в 2012 р. На нашу думку, положення програми містили високі рівень декларативності та не передбачали проведення масштабної неіндустріалізації промисловості.

Концепція Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року, схвалена розпорядженням КМУ № 603 р. від 17.07.2013 р., є оновленою версією аналогічної вищезгаданої програми до 2017 р. Згідно із цією концепцією основними напрямками державної промислової політики є: модернізація вітчизняної промисловості та збільшення частки високотехнологічної продукції, задоволення потреб внутрішнього ринку вітчизняними товарами та зростання зайнятості населення. У документі згадується про посилення координуючої ролі держави та про інтеграцію промислової політики в наукову, технологічну та інноваційну політику.

Чинна «**Стратегія сталого розвитку України-2020**», схвалена Указом Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р., передбачає проведення 62-х реформ. На нашу думку, це свідчить про нерозуміння авторами програми принципів послідовності та етапності у проведенні стратегічних реформ, а також бажання реформувати все і одразу. Серед першочергових завдань програми такі:

1) розвиток оборонно-промислового комплексу України;

2) антикорупційна, судова і податкова реформи, дерегуляція та розвиток підприємництва, а також реформа правоохоронної системи, які в майбутньому створять сприятливе інституційне середовище для неіндустріалізації економіки;

3) схвалення «**Енергетичної стратегії України на період до 2035 року**», головним завданням якої є: зниження енергоємності ВВП (на 20% до кінця 2020 р.); реалізація проектів з використанням альтернативних джерел енергії; диверсифікація джерел постачання енергоресурсів, зокрема нафти, природного газу, вугілля, ядерного палива, нарощування видобутку вітчизняних енергоносіїв; залучення іноземних інвестицій до модернізації газотранспортних та електрогенеруючих потужностей; приватизація перспективних і консервація збиткових вугледобувних підприємств; модернізація інфраструктури паливно-енергетичного комплексу.

Висновки. Особливістю національного програмного планування є відсутність тривалий час затверджені довгострокової стратегії неіндустріально-економічного розвитку України. Неодноразові спроби прийняття такої стратегії зупинялись на рівні схвалення концепції або проекту програми. Причинами цього, на нашу думку, є відсутність наукового розуміння ролі держави у забезпеченні неіндустріалізації та структурної перебудови промисловості, не існувало чітких критеріїв відбору та пріоритетів у прийнятті господарських рішень, не були відпрацьовані механізми та інструменти державної структурної політики, та й саме втручання держави сприймалось як атавізм радянського минулого. Значна кількість прийнятих концепцій та незатверджених проектів програм свідчить про наполегливий пошук шляхів для технічного оновлення, модернізації та соціалізації реального сектора економіки, а також про спроби запровадження моделі інноваційного розвитку, що є важливою передумовою підняття соціальних стандартів.

Одним із основних структурних недоліків є висока енергозатратність української промисловості, що суттєво впливає на зниження конкурентоспро-

можності вітчизняної продукції. Наявність багатьох проектів державних програм, націлених на модернізацію паливно-енергетичного комплексу, свідчить про усвідомлення цієї проблеми керівництвом країни. Сьогодні, в умовах зовнішньої військової агресії та економічної війни зі стратегічним постачальником енергоносіїв – Урядом Росії, згадана проблема набуває особливої актуальності. Саме тому зниження енергоємності національного виробництва є головною передумовою та пріоритетом при проведенні неіндустріалізації економіки України.

Особливістю національного програмного планування є те, що з понад 500 державних цільових програм, жодна не була повністю виконана відповідно до поставлених цілей і завдань [13]. Причинами такої низької ефективності, на нашу думку, є корумпованість та рентоорієнтованість української влади при прийнятті будь-яких господарських рішень. Це створює сприятливе середовище для становлення в органах державної влади впливових лобістських бізнес-груп. Як бачимо, державна бюрократія не зацікавлена у проведенні будь-яких неіндустріально-технологічних реформ, а намагається зберегти нинішній стан речей. Саме тому без вирішення проблеми корупції та при відсутності політичної волі проводити структурні реформи немає жодних підстав сподіватись на проведення неіндустріалізації промисловості.

Справжніми цілями більшості проектів програм були не модернізація, а державний протекціонізм окремих галузей економіки. Саме галузі, які могли пролобіювати особисті інтереси у влади, отримували необхідні правові норми, програми розвитку та державні субсидії. Як відомо, головними лобістами в Україні є гірничо-металургійний комплекс, оскільки експортні надходження якого є важливим джерелом поповнення валютних запасів, а також негаразди у цьому секторі, зокрема у вугільній галузі, мають значний потенціал виникнення масштабних соціальних конфліктів.

Ще однією інституційною перешкодою для здійснення повномасштабної неіндустріалізації є надмірна залежність української економіки від політичних циклів, часова періодичність яких значно менша за час, необхідний для реалізації повномасштабної технологічної модернізації. Відсутність послідовності у проведенні структурної політики при зміні політичних еліт у владі, постійні протистояння конкуруючих бізнес-груп з можливістю отримання державної підтримки для своїх підприємств зумовлюють довготривалу технологічну деградацію промисловості. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку, на нашу думку, повинні бути скеровані на удосконалення механізмів стратегічного планування та інструментів реалізації державних програм.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / за ред. академіка НАН України В.М. Гейця ; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К. : Наукова думка, 2008. – 384 с.
2. Деструктиви промислової політики в Україні та можливості їх подолання [Електронний ресурс] / Ю.В. Кіндзерський // Економіка України. – 2012. – № 12. – С. 4–16. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/EkUk_2012_12_2.pdf.
3. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : моногр. / Я.А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – 336 с.
4. Механізм структурних зрушень в економіці України : моногр. / В.І. Кононенко, О.О. Веклич, Л.М. Шабліста та ін. ; відпов. ред. д.е.н. В.І. Кононенко. – К. : Ін-т економіки НАНУ, 2002. – 288 с.
5. Програма структурної перебудови економіки України на серед-

- ньостроковий період (1999–2003 рр.) : проект. – К., 1998. – 74 с.
6. Програма структурної перебудови економіки України на середньостроковий період (2001–2004 рр.) : проект. – К., 2000. – 49 с.
 7. Програма структурної перебудови економіки України на період до 2015 р. (концептуальний варіант) : проект. – К., 2001. – 72 с.
 8. Проекти програм структурної перебудови економіки України кінця ХХ – початку ХХІ ст. : аспекти їх суспільної ефективності / С.О. Біла // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2005. – Вип. 37–38. – С. 3–16.
 9. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації : моногр. / Ю.В. Кіндзерський ; НАН України, ДУ «Ін т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2013. – 536 с.
 10. Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України : розпорядження КМУ № 504 р від 04.10.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.
 11. Деякі питання оптимізації державних цільових програм : розпорядження КМУ № 223 р від 23.03.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.
 12. Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм : постанова КМУ № 704 від 22.06.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.
 13. Симоненко В. Сегодня власть – самый прибыльный бизнес / В. Симоненко // Столичные новости. – 2009. – № 12 (31 марта–6 апреля).
 14. Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки / А.П. Павлюк, Д.С. Покришка, Я.В. Белінська [та ін.] ; за ред. Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2012. – 104 с.